

Serbest Bölgelerin Yer Seçimini Etkileyen Dinamiklerin Belirlenmesi: Mersin Serbest Bölgesi Üzerine Bir Değerlendirme

*

Dilan Makal¹

ORCID: 0000-0002-5169-7907

Mehmet Ali Yüzer²

ORCID:0000-0001-8909-6165

Öz

Dünya ülkelerinin dış ticaret işlemlerinin büyük bir çoğunluğu, bugün sayıları 3500' ün üzerinde olan serbest bölgeler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Modern anlamda kurulan ilk serbest bölgenin başarıya ulaşması ile serbest bölgeler dünya genelinde yaygınlık kazanmıştır. Geri kalmış bölgelerin kalkınmasında aracı olması beklenen ve yeni ekonomik üsler olarak nitelendirilen bu alanların giderek artan popülerliklerinin akademi alanında da yansımaları görülmüş; farklı kapsam ve bakış açılarıyla bu bölgeleri inceleyen birçok çalışma tamamlanmıştır. Ancak gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında bu alanların yer seçim sürecini etkileyen kriterler üzerine yeterince yoğunlaşmadığı; literatürün kısıtlı kaldığı görülmüştür. Bu çalışma ile serbest bölgelerin yer seçimlerinin hangi kriterlere dayanılarak yapıldığı, kriterlerin öncelik durumlarının bölgelere ya da ülkelere göre değişim gösterip göstermediği ve literatürden elde edilen kriterlerin mevcut uygulamalara ne ölçüde yansıdığı incelenmektedir. Çalışma kapsamında Çin, Güney Kore, ABD başta olmak üzere çeşitli dünya ülkelerinde kurulan bölgeler, kurulu bölgelerin yer seçim sürecini araştıran çalışmalar ile Dünya Bankası, OECD ve UNCTAD gibi kurumların yayınladığı raporlar detaylı olarak incelenmiş; yer seçim sürecini yönlendiren 8 ana kriter ile nitel, nicel nitelikte bir dizi alt kritere ulaşılmıştır. Elde edilen kriterlere göre Türkiye'de kurulmuş ilk serbest bölge olan Mersin Serbest Bölgesi özelinde değerlendirmelerde bulunulmuş ve sonuç olarak bölgenin tespit edilen kriterlerin pek çoğunda avantaja sahip olduğu kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Serbest Bölgeler, Yer Seçim Kriterleri, Mersin Serbest Bölgesi

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, E-mail: dilanmakal1@gmail.com

² Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, E-mail: yuzerm@itu.edu.tr

Determining the Dynamics Affecting the Site Selection of Free Zones: An Evaluation on Mersin Free Zone

*

Dilan Makal³

ORCID: 0000-0002-5169-7907

Mehmet Ali Yüzer⁴

ORCID:0000-0001-8909-6165

Abstract

Most of the foreign trade transactions of the world countries are carried out through free zones, the number of which is over 3500 today. They became widespread with the success of the first modern free zone. The growing popularity of the regions is also reflected in the academy. Many studies examining the regions have been completed. However, it was observed that the studies did not concentrate enough on the site selection process. With the study, the criteria on which the site selection of the free zones is made and the reflections of the criteria in the literature on the practices were examined. Within the scope of the study, studies investigating the site selection process of various regions, especially China, South Korea and the USA, and the reports of institutions such as the World Bank, OECD, UNCTAD were examined. 8 main criteria and a series of qualitative and quantitative sub-criteria that guide the site selection process have been reached. Mersin Free Zone, which is the first free zone established in Turkey, has been examined according to the criteria. It has been understood that the region is advantageous in most of the determined criteria.

Keywords: Foreign Trade, Free Zones, Site Selection Criteria, Mersin Free Zone

³ Master Degree Student, İstanbul Technical University, E-mail: dilanmakal1@gmail.com

⁴ Assoc. Prof., İstanbul Technical University, E-mail: yuzerm@itu.edu.tr

Giriş

Ülke ekonomilerinin merkezinde yer alan ticaret kavramı, en az insanlık tarihi kadar köklü sayılabilecek bir geçmişe sahiptir. İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılama gereksinimiyle ortaya çıkmış, toplumsal ilişkilerin kurulmaya başladığı ilk zamanlardan bugüne varlığını sürdürmüştür. Takas ile başlayan ticaret eylemi zaman içerisinde uğradığı değişimler sonucunda daha kapsamlı bir yapıya evrilmiştir. 21. Yüzyılda, kentlerin işleyiş düzeninde ticaretin konumu tartışılmaz bir noktada olmakla beraber ticaretten elde edilebilecek faydalar sürekli araştırma konusu olmuş, hep daha avantajlı sistemler geliştirilmiştir. “Serbest Bölgeler” de bu arayışlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Çıkış noktaları her ne kadar ticaretten en verimli şekilde faydalanmak olsa da bugünkü popülerlikleri küreselleşme sürecinin yarattığı etkilerden kaynaklanmaktadır. Özellikle 1980'lerden sonra etkisini göstermeye başlayan küreselleşme süreci uluslararası sınırların şeffaflaşması, yoğun ticari ilişkilerin kurulması, ülkeler arası ticari duvarların yıkılması ve dolayısıyla da rekabetin artması gibi durumları beraberinde getirmiştir. Bu faktörlere giderek artan dünya kaynaklarının kıtlaşması sorunu eklendiğinde, alternatif kalkınma yolları önemli hal almış; serbest bölgeler de bu süreçte bir çözüm aracı olarak yeniden gündeme gelmiştir. Ulusal ekonomileri küresel ekonomiye entegre edebilecekleri, kuruldukları ülkelere yabancı yatırımları çekecekleri, teknoloji transferini sağlayacakları ve uluslararası piyasada ticari rekabet edebilirliği kolaylaştıracakları varsayılarak “Serbest Bölgelere” kuruldukları bölgelere avantaj sağlama ve buldukları bölgenin kalkınmasına öncülük etme gibi stratejik roller biçilmiştir (Ahrens ve Meyer, 1995).

İlk serbest bölge olan Shannon (İrlanda) Serbest Bölgesinde ve daha sonrasında Panama, Tayvan, Güney Kore gibi bazı serbest bölgelerde başarı sağlanması, diğer bölgelerin de benimsenmelerini ve yaygınlaşmalarını hızlandırmıştır. Bu durum akademik çalışmalara da yansımıştır. Özellikle son 20 yılda serbest bölgeleri ekonomik ve sosyal yönden detaylıca inceleyen pek çok çalışma tamamlanmıştır. Serbest bölgeleri ele alan çalışmalar incelendiğinde, farklı başlıklarla geniş bir perspektiften sıkça ele alındığı ancak bu bölgelerin yer seçim sürecine ve yer seçimini etkileyen kriterler üzerine yeterince yoğunlaşmadığı görülmüştür. Ekonomik faydaları yalnızca uzun vadede gözlemlenebilen

bu bölgelerin beklenen etkinliği sağlayabilmelerindeki en temel etken, bölgenin yer seçiminin doğru yapılmış olmasıdır. Dünya genelinde 3.500' ün üzerinde, Türkiye'de 3'ü kapanmış olmakla birlikte toplamda 21 adet serbest bölge kurulmuştur. Ancak bu bölgeleri inceleyen çalışmalarda genel kabul görmüş, tanımlanmış serbest bölge yer seçim kriterleri kapsamlı olarak belirlenmemiştir. Bu çalışmada serbest bölgelerin yer seçimlerinin hangi kriterlere dayanılarak yapıldığı, kriterlerin öncelik durumlarının bölgelere ya da ülkelere göre değişim gösterip göstermediği irdelenmiş; literatürden elde edilen kriterler ile mevcut uygulamalardaki kriterler arasında ne gibi farklılıkların olduğu araştırma sorusu olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında Çin, Güney Kore, ABD ve daha bir çok başarılı dünya ülkesinde kurulan serbest bölgelerin yer seçim sürecini araştıran çalışmalar ile Dünya Bankası, OECD ve UNCTAD gibi kurumların raporları detaylı olarak incelenmiş; incelemeler neticesinde serbest bölgelerin yer seçimini etkileyen 8 ana kriter (Doğal Kaynaklar ve Konum, Ulaşım ve Bağlantılar, İnsan Kaynakları, Altyapı ve Tesisler, Teşvik ve Politikalar, Endüstriyel Uygunluk, Pazar Yönelimi ve Erişimi, Çevresel Sürdürülebilirlik Durumu) ve bir dizi alt kriter belirlenmiştir. Sonraki aşamada ise literatürden elde edilen kriterler, Türkiye' de kurulmuş ilk serbest bölge olan Mersin Serbest Bölgesi özelinde tartışılmıştır.

Serbest Bölgeler

Serbest bölgeler; altyapıyı, beşerî sermayeyi, kurumsal çerçeveyi iyileştiremeyen, ekonomik kaygılar ve çelişkiler içerisinde kalarak kısıtlanan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere büyük faydalar sağlayabileceği varsayılan iyi kurgulanmış birer endüstri stratejisi olarak değerlendirilebilir (Narula ve Zhan, 2019; Papadopoulos, 1987). Kavramsal olarak anlaşılabilirlikleri için öncelikle serbest bölgelere yönelik tanımlamaların, dünya genelinde yaygınlık gösteren türlerinin, kuruluş amaç ve kapsamlarının anlaşılması gerekmektedir.

Serbest Bölge Tanımı

Serbest bölgeler için yapılmış tanımlamalara göre genel kabul görmüş net bir serbest bölge tanımı var olmamakla birlikte gerek çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından, gerekse bu konuya yönelen akademik çalışmalarda yapılmış pek çok farklı tanım bulunmaktadır. Tanımlamalardaki

farklılığın yanı sıra bu bölgeleri ifaden eden terimlerin de çeşitlendiği görülmektedir. Endüstriyel Serbest Bölgeler, İhracat İşleme Bölgeleri, Yatırım Geliştirme Bölgeleri ve Özel Ekonomik Bölgeler bunlardan yalnızca birkaçıdır. Oluşan bu tanımsal ve terimsel farklılıklar ülkelerin farklı tarihi, ekonomik, siyasi, demografik süreçlerden geçmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Yapılan bazı serbest bölge tanımlamalarına bakıldığında:

- Dünya Bankası (Akinci ve Cirittle, 2008) serbest bölgeleri, ihracata dayalı üretimde uzmanlaşmış, firmalara serbest ticaret koşulları ve liberal ortam sunan kapalı alanlar;
- OECD (2009) serbest bölgeleri, tanımlanmış bir alana özel teşviklerin sağlanması yoluyla, rekabetçiliği arttırarak ihracata teşvik edecek bir politik araç;
- Karakaş ve Acar (2017) serbest bölgeleri "genel olarak bir ülkede coğrafi olarak tanımlanmış, sınırlı bir alan içerisinde belirli ekonomik faaliyetler için ülkenin geri kalanına göre çeşitli teşvik ve ayrıcalıkların sağlandığı alanlar";
- Sherifi ve Turan (2018) serbest bölgeleri, sermayeyi (beşerî) ve teknolojiyi geliştiren canlı ekonomik alanlar;
- 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun 152. maddesi ise 'serbest bölgeleri; "Türkiye Gümrük Bölgesinin parçaları olmakla beraber; serbest dolaşımda olmayan eşyanın herhangi bir gümrük rejimine tabi tutulmaksızın ve serbest dolaşıma sokulmaksızın, gümrük mevzuatında öngörülen haller dışında kullanılmamak ya da tüketilmemek kaydıyla konulduğu, ithalat vergileri ile ticaret politikası önlemlerinin uygulanması bakımından, Türkiye Gümrük Bölgesi dışında olduğu kabul edilen; serbest dolaşımdaki eşyanın, bir serbest bölgeye konulması nedeniyle normal olarak eşyanın ihracına bağlı olanaklardan yararlandığı yerler" olarak tanımlanmaktadır.

Serbest bölgeleri ele alan çalışmalar incelendiğinde hâkim olan üç bakış açısının olduğu ve genel olarak tanımlamaların bu çerçevede şekillendiği görülmektedir. İlk bakış açısına göre serbest bölgeler çitle çevrilmiş, pek çok avantaja sahip endüstriyel alanlar olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bu alanlar çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisindeki konumunu güçlendirirken emek ve işgücü sömürüsünü de arttırmaktadır. İkinci bakış açısına göre serbest bölgeler bölgesel kalkınmada aracı olabilecek yeni ekonomik üsler olarak görülmekte ve bu

bakış açısı Shenzhen (Çin) gibi başarılı serbest bölge örneklerine dayandırılmaktadır. Kurulan serbest bölgeyle birlikte ufak bir balıkçı köyünden 14 milyonluk kozmopolit bir şehre evrilen Shenzhen bölgesinde yaşanan olumlu değişimin diğer bölgelerde de gözlemleneceği varsayılmaktadır. Üçüncü ve son bakış açısı ise serbest bölgeleri lojistik ve liman odaklı gelişim gösteren serbest ekonomik alanlar olarak tanımlamaktadır; bu tip gelişim gösteren alanlara Singapur, Dubai gibi büyük liman bölgeleri örnek verilmektedir (Farole ve Akinci, 2011; Zeng, 2010, s.25).

Özetle tüm tanımlamalar göz önüne alındığında serbest bölgelerin, özünde pek çok alt türü kapsayan genel bir kavram niteliği taşıdığı söylenebilir. Ülkelerin değişen ihtiyaç ve şartlarına göre şekillenen bu bölgelerin kuruldukları ilk zamanlarda, gelişmeyi yönlendirici kutuplar olarak görüldüğü; zaman içerisinde gösterdikleri gelişim ve değişimle daha kompleks bir yapıya, daha geniş bir misyona evrildikleri ifade edilebilir. Costachie (2008)'nin de ifade ettiği üzere bölgeler süreç içerisinde taşımacılık, depolama, ticaret gibi daha basit ve temel düzeydeki faaliyetlerden finans, sigortacılık, bankacılık ve daha birçok faaliyeti içeren daha kapsamlı alanlara doğru bir dönüşüm göstermiştir. Bölgelerin süreçsel gelişimini ele alan çalışmaların tümünde de benzer bulgulara rastlanmakta, serbest bölgelerin köklü bir geçmişinin ve evrimsel bir sürecinin var olduğu anlaşılmaktadır.

Serbest Bölgelerin Tarihsel Süreçteki Evrimi

Serbest bölgelerin ortaya çıkışları 18.-19. yy. kadar dayansa da bu bölgeler dünya genelinde 1950'li yıllarda yaygınlaşmıştır. 2. Dünya Savaşı ve 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi, ithal ikameci ekonomik politikaların terk edilerek ihracata yönelik politikalara dönüşü zorunlu hale getirmiştir. Yoğunlaşan ihracat odaklı politikaların, tek etmen olmasa da serbest bölgelerin gelişiminde ve yaygınlaşmasında önemli bir etmen olduğu görülmektedir. İlk serbest bölge olan "Shannon Serbest Bölgesi" ve daha sonrasında Panama, Tayvan, Güney Kore gibi pek çok ülkede kurulan serbest bölgelerde başarıya ulaşılması, serbest bölge uygulamalarını yaygınlaştırmıştır (Erdoğan ve Ener, 2005, s.55-67). Serbest bölgelerin tarihsel süreç içerisindeki evrimine bakıldığında, serbest liman ve serbest şehirlerin değişime/dönüşüme uğramasıyla ortaya çıktıkları; tarihsel süreçlerinin 4 ana dönemde (İlk Çağ, Orta Çağ,

Yeni Çağ, Yakın Çağ) incelendiği, her bir dönemin de kendi içinde ayrı ayrı özelliklerinin olduğu görülmektedir. Dönemler ve gelişmeler özetlenecek olursa;

İlk Çağ'da Akdeniz'de, Antik Yunanistan ve Roma'nın birçok şehrinde serbest limanlar kentlerin bir parçasıdır. Kuralları tam oturtulmamış olsa da kolonileşmeler mevcuttur. İlk Çağ özellikle deniz ticaretinde yoğunlaşmanın olduğu, dolayısıyla da limanların ticaret merkezi haline geldiği bir dönemdir.

Orta Çağ'da serbest limanların serbest şehirlere evrilmesi beklenirken gerileme olmuştur. Feodalitenin kapalı ekonomik anlayışı gerilemedeki en önemli etkidir. Orta çağın sonlarına doğru feodalitenin yıkılıp haçlı seferlerinin gerçekleşmesiyle serbest şehirler yeniden önem kazanmıştır. **Yeni Çağ** dönemine hâkim olan merkantilist yaklaşım, ekonomi politikaları üzerinde de etki etmiştir. Döneme hâkim yaklaşıma bakıldığında, ülke ekonomisini kalkındırmak için öncelikle gümrük duvarları oluşturularak sıkı denetim sağlama yoluna gidildiği görülmektedir. Bu sıkı denetimlerin kapalı bir ekonomi oluşturularak kalkınmaya teşvik sağlayacağı varsayılrsa da bazı bölgelerin eski niteliklerinde kalmalarına izin verildiği, bağımsız limanların, gümrüksüz bölgelerin işlevine devam ettikleri de görülmektedir.

Yakın Çağ dönemindeki gelişmeler 1950 öncesi ve sonrası olarak ayrılmaktadır. 1950 öncesi dönemde, her ne kadar kötü giden ekonomik gidişata bir çözüm aracı olarak önerilseler de serbest bölgelerden yeterince faydalanılmamıştır. 1950 sonrası dönemde, değişen ekonomik politikalar ve gerçekleşen gelişmeler serbest bölgelerin ciddi bir şekilde odağa alınmasında etkili olmuştur. Başarılı bir örnek teşkil eden ilk serbest bölgenin kurulması da bu döneme denk gelmiştir. Özetle 1950 sonrası dönem, serbest bölgelerin dünyada hızla yaygınlık kazandığı dönemdir (Erdoğan ve Ener, 2005, s.11-21; Toroslu, 2021, s.45-50).

Serbest bölgelerin tarihsel süreçteki gelişimi her ne kadar 4 döneme yayılmış, her dönemde ayrı bir gelişime değişime uğramış olsa da ilk ne zaman kurulduklarıyla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. İlk serbest bölgelerin serbest limanlar olduğu varsayıldığında Çin, Antik Roma ve Akdeniz bölgelerinde serbest limanların dolayısıyla serbest ticaret alanlarının var olduğu değerlendirilebilir. Chen (1995)'e göre ilk çağ dönemlerinde yalnızca serbest limanların değil serbest şehir kapsamında yeni ticaret merkezlerinin de ortaya çıktığı ve sayılarının 70'in üzerinde olduğu varsayılmaktadır. 18.-19.yy. gelindiğinde hem

serbest limanların hem serbest şehirlerin sayısında ciddi bir artış olduğu görülmekle birlikte serbest bölgelerin, ilk ticaret anlaşmalarının imzalandığı 20.yy. ikinci yarısından itibaren kurulduğu söylenebilir. Özetle 1860 ve öncesi serbest liman olarak tanımlanan bölgelerin 1930'lu yıllarda serbest ticaret bölgesi olarak işlevlerini sürdürdüğü, 1960'lara gelindiğinde bu alanların uzmanlaşmış üretim bölgelerine dönüştüğü, 1960 sonrası süreçte ise daha çok bankacılık, finans sektörlerine doğru yoğun bir yönelimin var olduğu söylenebilir (Erdoğan ve Ener, 2005, s.46-76).

Serbest Bölgelerin Kuruluş Amaçları

Son dönemlerde tüm dünya ülkelerinin, ekonomik büyümelerini ve dış ticaret dengelerini dinamik tutabilmek için uzun vadeli çözümler arayışında olduğu bilinmektedir. Serbest ekonomik bölgeler de bu duruma hükümet müdahalesinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bugün gelişmiş dünya örneklerinin dış ticaretlerinin büyük bir kısmını bu bölgeler üzerinden gerçekleştirmeleri de müdahalelerin fayda sağladığını göstermektedir.

Bagum, Rashed ve Rasel (2013)'e göre genelde serbest bölge denilince özel ayrıcalıkları bulunan çok sayıda işletmenin fonlandığı, çeşitli malların üretildiği, ithalatın ve ihracatın yapıldığı bölgeler akla gelmektedir. Bu bölgelerin ülke ile dünyanın geri kalanı arasında sürekli bağlantılarda özel bir rol oynadığı bilinmektedir.

İlk modern serbest bölgenin 1959'da İrlanda'nın Shannon kentinde kurulmasıyla farklı tür ve nitelikteki serbest bölgeler başta Çin olmak üzere pek çok yerde yaygınlaşmıştır. Shannon Serbest Bölgesi gibi Çin'in Shenzhen Serbest Bölgesi de başarı sağlayarak diğer bölgeler için örnek teşkil etmiştir. Özellikle 1970'lerden sonra pek çok ülkenin, serbest bölgeleri bir strateji olarak kullandığı ve bu sebeple bölgelerin dünya genelinde yaygınlık kazanmaya başladığı söylenebilir. Sherifi ve Turan (2018)'a göre serbest bölgelerin yaygınlık kazanmasında yalnızca ülkelerin bu bölgeleri bir stratejik araç olarak görmeleri değil konu edilen dönemde ihracata yönelik politikaların benimsenmeye başlanmış olmasının da etkili olduğu söylenebilir, çünkü serbest bölgelerin ihracata yönelik politikalar için de iyi birer strateji aracı olacağı kabul edilmektedir.

Genellikle stratejik bir araç olarak görülen serbest bölgeleri açıklayan pek çok farklı tanımlama olduğu gibi terminolojide de farklı birçok kullanımın olduğu bilinmektedir. Hem tanımlarda hem de terminolojide bu kadar farklı

kullanımların var olması her ülkenin bu bölgelerde yürüttüğü süreçlerle alakalıdır. Süreçsel evrimleri ülkelere göre her ne kadar farklılaşsa da bölgelerin kurulmasındaki temel amaçlar büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Bu ortak amaçlar;

- Ek ekonomik faaliyetlere teşvik ile ekonominin girdi ihtiyacını karşılamak
- Üretimi ve istihdamı arttırmak
- Rekabet edebilirliği arttırmak
- Tüm mal giriş çıkış süreçlerinde ve gümrüklerde bürokrasiyi en aza indirmek
- Sanayinin gelişmesi için çağdaş teknolojiyi geliştirmek
- Hizmet ve mal ihracatının teşvikini sağlamak
- Teknoloji transferini gerçekleştirmek
- Doğrudan yabancı ve yerli yatırımları arttırmak şeklinde özetlenebilir (Karambukuwa, Matekonya, Mishi, Jeke ve Nawadi, 2020, s.1-4; Mwansa, Shaikh ve Mubanga, 2020, s.526).

Ülkelerin serbest bölge kurmalarındaki amaçlar genel olarak yukarıda ifade edilen çerçevede tanımlanırken, kanuni çerçevede bakıldığında, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 1. maddesine göre serbest bölgelerin amacı, *"Türkiye'de ihracat için yatırım ve üretimi arttırmak, yabancı sermaye ve teknoloji gelişini hızlandırmak, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli şekilde temin etmek, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak"* şeklinde belirtilmektedir.

Özellikle geç kapitalleşen ülkeler için bu amaçlar büyük avantajlar sağlamaktadır. Türkiye'de geç kapitalleşen ülkelerden biri olarak benzer süreçlerden geçmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ortak noktası emek yoğun sektörlere yoğunlaşmaları ve yabancı sermaye odaklı gelişim göstermeleridir. Türkiye'de de emek yoğun sektörlere odaklanıldığı ancak serbest bölgelerin gelişiminde yabancı sermayeden ziyade yerel sermayenin etkin rol oynadığı söylenebilir. Karakaş ve Acar (2017)'a göre gelişmiş ülkeler başlarda her ne kadar emek yoğun sektörlere odaklanmış olsa da şimdilerde teknoloji odaklı faaliyetlere doğru gelişim göstermektedir. Türkiye'deki serbest bölgelerde de böyle bir gelişimin gerçekleşebileceği varsayılmaktadır. Costachie (2008)'ye göre gelişmiş ülkelere bakıldığında serbest bölgelerin, ticari teşvik sağlamada önemli bir araç olarak kullanıldığı hatta bu ülkelerin, ihracatlarının büyük bir kısmını serbest bölgeler üzerinden gerçekleştirmeyi amaçladıkları görülmektedir. Sherifi ve Turan (2018)' a göre ise bu bölgelerin sağladığı en önemli avantajlar; ithalat ve ihracattaki vergi avantajları ve mali teşviklerdir. Bu teşviklerdeki en önemli unsur, girişimcilerin büyümesinin önündeki engel ve

kısıtlamaları kaldırmasıdır. Serbest bölgeler vergi avantajlarının yanında sosyal, politik ve yapısal pek çok avantajda sunmaktadır.

Serbest Bölgelerin Türleri ve Sınıflandırılması

Serbest bölgeler her ne kadar kuruluş amaçları yönünden benzerlik gösterse de ülkelerin kendi ekonomik, sosyal, siyasi, ticari politikalarından kaynaklı farklı eğilimler gösterdikleri, dolayısıyla da serbest bölgeyi tanımlamak için farklı terimleri kullandıkları görülmektedir. Kullanılan bazı terimler şu şekildedir (Costachie, 2008 s.142-146; Orhan, 2003, s.120-122):

- Serbest Bölge
- Serbest Ticaret Bölgesi
- Serbest Liman
- Serbest Havaalanı
- Serbest Üretim Bölgesi
- Serbest Ekonomik Bölge
- İhraç Ürünleri İşleme Bölgesi
- Endüstriyel Serbest Bölge
- Dış Ticaret Bölgesi
- Özel Ekonomik Bölge
- Vergisiz Ticaret Bölgesi
- Vergisiz Bölge
- İkiz Fabrika
- Gümrüksüz Bölge

Farklı terimsel kullanımların olmasından da anlaşılacağı üzere, kavramsal olarak serbest bölgeler ülkelerin ekonomik yapısına göre değişiklik gösterebilmektedir. Sherifi ve Turan (2008)'a göre serbest bölge uygulamaları amaçlarına, işlevlerine, hukuki yapılarına göre farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar genelde ülkenin ekonomisinden, coğrafi yapısından, ulusal düzenleme ve yargı yetkisindeki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Serbest bölgelerin sınıflandırılmasına bakıldığında ise net ve keskin sınırlarla birbirlerinden ayrılmasa da bazı kriterlere göre sınıflandırılabilirdiği görülmektedir. Örneğin faaliyetlerin türüne göre:

- Ticari faaliyet,
- Sanayi tipi faaliyet,
- Üretim yeri,
- Birleşik faaliyet şeklinde sınıflandırılabilir.

Bir diğer kriter serbest bölgelerin hizmet alanına göre sınıflandırılmasıdır. Buradaki temel kriter serbest bölgenin iç piyasaya mı dış piyasaya mı hizmet ettiği ve bu duruma göre:

- İç pazar
- İhracata yönelik pazar şeklinde iki ana başlıkta sınıflandırılmaktadır.

Tablo 1. Ülkelere göre serbest bölge modelleri ve özellikleri (Kaynak: Sherifi ve Turan, 2018, s.59)

Serbest Bölge Modeli	Özellikler	Ülkeler
Özel Ekonomik Bölge	Doğrudan yabancı yatırım çekme İstihdamı artırma Belirli otoriteye göre teşvik	Çin Malezya
İhracat İşleme Bölgesi	İhracatı artırma Yatırım çekmeye uygun coğrafi alanda konumlanma Vergi teşviğinden yoksun olma	Filipinler Bulgaristan Tayland
Kurumsal Bölgeler	Belirli bir alan için üretimi arttırmaya yardımcı olan teşviklere sahip olma	ABD İngiltere Fransa İtalya
Serbest Ticaret Bölgesi	Limanlara, sınıra yakın olma Ticaret için gerekli olanakları sağlama (antrepo, depo)	Şili Polonya
Tek Fabrika	Belirli bir ülkenin ihracatını artırma Hükümet tarafından ekonomi odağına alınan yerler	Meksika Mauritius
Serbest Limanlar	Beşerî sermayeyi artırma Perakende satış ve turizm odaklı	Filipinler Hindistan

Genellikle gelişmiş ülkelerde, serbest bölgelerin iç piyasaya doğru yoğun bir yönelim içerisinde olduğu, daha az gelişmiş ülkelerde ise odağa yabancı doğrudan yatırımların alındığı görülmektedir. Net olmamakla birlikte, serbest bölgelerin yalnızca iki kritere göre sınıflandırılmasının yapılması, serbest bölgelerde sınıflardan ziyade türlerin ön plana çıktığı, bu türlerin de ülkelere göre farklı kapsamlarda, farklı amaçlar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Farklı ülkelerdeki serbest bölge modelleri Tablo 1’de özetlenmiştir.

Her ülkede ekonomik, sosyal, yapısal farklılıklarından kaynaklı olarak farklı serbest bölge modelleri benimsenmektedir. Mwansa, Shaikh ve Mubanga (2020)'ya göre farklı odalarda gelişim gösteren bu bölgelerin başarılı olmasında devlet desteği, yatırımcıların istikrarlı ortam sağlama vb. pek çok faktör etkili olmaktadır.

Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgelerin Gelişimi

Serbest bölgeler çeşitli işlevleri ve mekânsal türleriyle bugün tüm dünya genelinde yayılım göstermektedirler. Bölgelerin tarihsel kökenleri çok eski zamanlara dayansa da genel anlamda kabul görmeye ve yayılmaya başlama- larının 1950'li yıllardan itibaren hız kazandığı ifade edilebilir (Chen, 1995). Kuruldukları yer ile dünyanın geri kalanı arasındaki ticari bağlantılarda önemli rol oynayan bu bölgelerin ilki 1959'da İrlanda'nın Shannon bölge- sinde kurulmuştur. Sherifi ve Turan (2018)' a göre ilk modern serbest bölge olarak kabul edilen Shannon Serbest Bölgesi'nin kırsal bir şehirde kurulması ve başarılı olmasıyla birlikte başta Hindistan, Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere diğer pek çok ülkede de serbest bölge kurulması yönünde girişimlerde bulunulmuştur.

Dünya geneline bakıldığında özellikle Asya ülkelerinin başarılı serbest bölge örnekleriyle ön plana çıktığı; 1970'li yıllarda Tayvan, Güney Kore gibi hızlı sanayileşen ülkelerde serbest bölgelerin hızla geliştiği; 1980'li yıllardan itibaren ise spesifik özellikler taşıyan alanların kurulduğu ve bu dönemdeki en başarılı örneğin de Çin'in Shenzhen bölgesi olduğu görülmektedir. Bu böl- genin en başarılı örneklerden biri olarak kabul edilmesi 30 yıl içerisinde ger- çekleşen radikal dönüşümle ilgilidir. Shenzhen ufak bir balıkçı köyüyken böl- genin kurulmasıyla birlikte 14 milyonluk kozmopolit bir şehre evrilmiştir (Aritenang, 2009, s.99-100). Kırsal nitelikli bir alanın yaşadığı bu değişim ve dönüşüm, serbest bölgelerin geri kalmış bölgeler için alternatif bir kalkınma aracı olabileceği fikrini doğurmuş; Afrika Kıtasındaki pek çok ülkede bu bek- lentiyle serbest bölgeler kurulmuştur (Zeng, 2010, s.75-77). Kurulan bölgele- rin başarıları ise tartışmalıdır. Güney Afrika'nın Hint Okyanusuna kıyısı olan alanlarda kurulan bölgelerin büyük çoğunluğu başarıya ulaşırken Kenya, Ni- jerya, Zimbabve de aynı başarı sağlanamamıştır. Zimbabve serbest bölge- sini inceleyen çalışmaların bu durumu yanlış yer seçimi ve büyük altyapı ek- siklikleri ile ilişkilendirdikleri görülmektedir (Adu-Gyamfi, Asongu, Mmusi, Wamalwa ve Mangori, 2020; Newman ve Page, 2017). İrlanda'daki Shannon

ve Çin'deki Shenzhen bölgelerinin günümüzde dahi örnek teşkil etmeye devam ettiği, Dubai ve Singapur gibi başarılı yeni serbest bölgelerin ortaya çıkmasında etkili oldukları görülmektedir (Toroslu, 2021, s.54).

Serbest bölgelerin Türkiye'deki gelişimi ise cumhuriyet öncesi dönemlere, Osmanlı imparatorluğuna dek uzanmaktadır. Serbest bölge kurulması yönündeki ilk ciddi girişim 1908 devriminden sonra gerçekleştirilmiş ancak yapılan fayda-maliyet analizleriyle birlikte, serbest bölgenin getirisinin maliyeti karşılamayacağı düşünülerek uygulamadan vazgeçilmiştir. Takip eden süreçte serbest bölgelerin dünyadaki gelişim süreçlerinin daha iyi anlaşılması ve raporlanması amacıyla İstanbul Ticaret Odası Deniz Ticareti Şubesi Müdürü Mehmet Ali Nafset, Avrupa ülkelerine geziler düzenlemekle görevlendirilmiştir. 1928 yılında Hollanda, Rusya, Polonya, Danimarka, Almanya ve Fransa'nın çeşitli yerlerindeki limanlarda gözlemler yapılmıştır. Bu gözlemler neticesinde yazılan raporun en önemli çıkarımlarından biri, uygun yer tespitinin önemli olduğudur. Ülke geneline yönelik değerlendirmede bulunan raporda aynı zamanda serbest bölge kurulumuna uygun olabilecek iller belirtilmiştir. Diğer alanlara oranla daha az maliyet oluşturacağı düşünülen bu yerler; Mersin, İstanbul, Samsun ve Ereğli limanlarıdır. Süreç hazırlanan raporlarla kısıtlı kalmış ve yine bir duraksama sürecine girilmiştir (Toroslu, 2021, s.90). 1940'lı yıllarda ise savaş ve diğer olumsuz sebeplerden dolayı zaıfılayan ticareti tekrar canlandırmak için serbest bölgeler gündeme getirilmiş ancak yine net adımlar atılamamıştır. 1976 yılına kadar serbest bölge çalışmalarında net bir adım atılamamış; 1976 sonrası dönemde ise konu yeniden odağa alınmış ve Tayvan, Singapur gibi Asya ülkelerinin örnek alınmaya başlandığı bir sürece girilmiştir. 12 Ekim 1985 tarihinde Resmî gazetede yayınlanan Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye'deki ilk serbest bölgelerin Mersin ve Antalya illerinde kurulacağı netleştirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1987, s.88-100).

Şekil 1. Türkiye'de serbest bölgelerin dağılımı (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021)

Daha önce de ifade edildiği üzere serbest bölge uygulamalarında amaçlarına, işlevlerine, hukuki yapılarına göre farklılıklara rastlanılmakta ve dünya genelinde pek çok farklı serbest bölge türü bulunmaktadır. Türkiye’deki serbest bölgeler, serbest ticaret bölgesi niteliğinde olup 1985-2000’li yıllar arasında kuruluş süreçleri tamamlanmıştır. Kurulu serbest bölgelerin bazı nitelikleri ise Tablo 2’ de gösterildiği gibidir.

Tablo 2. Serbest bölgelerin bazı nitelikleri

Bölgeler	Kuruluş Yılı	Alan (m ²)	İş Gücü (2021) (kişi)	Sektörler	Ticaret Hacmi (2021) (1000\$)	Coğrafi Avantajlar
Mersin Serbest Bölgesi	1985	776.000	9.603	Tekstil Gıda Makine Üretimi Depolama	3.352.779	Karayolu, demiryolu ve liman mevcut Adana havaalanına 65 km uzaklıkta
Antalya Serbest Bölgesi	1985	782.482	5.750	Medikal Tekstil, Tarım ve Madencilik İnşaat	995.672	Havaalanına 25 km uzaklıkta
Ege Serbest Bölgesi	1987	2.500.000	21.681	Gıda Elektronik Tekstil Makine Otomotiv	4.671.790	Havaalanına 4 km Limana 14 km uzaklıkta
Trabzon Serbest Bölgesi	1990	38.391	74	Depolama Paketleme Bankacılık Kiralama	27.175	Trabzon havaalanına 6,4 km Artvin Hopa sınır kapısına 187 km uzaklıkta
İstanbul (Trakya) Serbest Bölgesi	1990	387.000	3.662	Tekstil Elektronik Hazır gıda Altın işleme	1.540.414	Trakya karayoluna 3 km, E-5 karayoluna km, Kumport limanına 20 km, Atatürk

						havaalanına 40 km uzak- lıkta
Atatürk Hava limanı	1990	180.152	1.792	Hizmet Yazılım Sigorta	794.056	Atatürk ha- vaalanı ser- best bölgedir
Adana- Yumurta lık Serbest Bölgesi	1992	4.500.000	1.034	Kimyasal Gıda İnşaat Gemicilik	1.970.004	Tarsus li- manı ve Ga- ziantep-Mer- sin karayo- luna 16 km uzaklıkta
İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi	1992	540.000	6.025	Endüstri (Deri) Çeşitli ticari faaliyetler	2.343.981	Pendik ve Tuzla liman- larına 8 km Havaalanına 14 km Karayoluna 2 km uzak- lıkta
Samsun Serbest Bölgesi	1995	73.150	246	Endüstri üretim Paketleme	173.039	Alan içerisinde Liman, Kara- yolu ve demir- yolu bağlantısı mevcut
Avrupa Serbest Bölgesi	1996	2.000.000	5.978	Tekstil Gıda Enerji İnşaat	2.911.817	Havaalanına 15 km Limana 45 km Demiryo- luna 6 km Ambarlı Li- manı'na 80 km uzaklıkta
İzmir Ser- best Böl- gesi	1997	1.620.000	5.012	Endüstri (Deri) Kimyasal ürünler Otomotiv Elektronik	892.570	İzmir Lima- nına 40 km, Aliğa Lima- nı'na 26 km, Adnan Men-

							deres Havaalanına 55 km uzaklıkta
Rize Serbest Bölgesi	1997	85.000	4	Gıda İnşaat	0		Rize limanına 8 km, sınır kapısına 103 km, Organize Sanayi bölgesine 450 metre uzaklıkta
Kayseri Serbest Bölgesi	1997	6.905.000	5.527	Elektronik İnşaat malzemeleri Kimyasal ürünler	1.468.751		Havaalanına 15 km Uluslararası karayoluna 600 metre uzaklıkta
Gaziantep Serbest Bölgesi	1998	1.322.962	1.200	Gıda Endüstri (Kimya) Tekstil Makine ve Elektronik üretimi	107.026		Havaalanına 25km Öncü pınar hudut kapısına 6 km Cilvegözü sınır kapısına 200 km İskenderun limanına 200 km uzaklıkta
TÜBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi	1999	14.000	2.052	Enerji teknolojisi Kimya teknolojisi	89.898		Sabiha Gökçen Havaalanına 15 km İstanbul-İzmir Otoyoluna ve Körfez Köprüsüne 5 km uzaklıkta

Kocaeli Serbest Bölgesi	2000	798.000	4.303	Kimya Makine ve metal sanayi	1.097.378	Tren garına 7 km Karayoluna 1,5 km Sabiha Gökçen Havaalanına 60 km Limana 1 km uzaklıkta
Bursa Serbest Bölgesi	2000	825.000	12.128	Otomotiv Mobilya ve Tekstil Makine	2.113.111	Gemlik Körfezi'nin hemen arkasında yer almakta
Denizli Serbest Bölgesi	2000	540.000	93	Tekstil Paketleme Gıda	68.640	Organize Sanayi Bölgesine 40 km uzaklıkta

Bugün Türkiye’de 18 serbest bölge aktif olarak kullanımdadır. Aslında 1985 yılından bu yana toplam 21 adet serbest bölge kurulmuş ancak bunlardan üçü beklenen ekonomik fayda ve verimi sağlayamadığı gerekçesi ile kapatılmıştır. Ticari faaliyetlerine devam etmeyen serbest bölgeler İMKB Menkul Kıymetler Serbest Bölgesi, Doğu Anadolu Serbest Bölgesi ve Mardin Serbest Bölgesi’dir. Rize Serbest Bölgesinde de benzer bir durumun gerçekleşmesi olasıdır. Tablo 2’ de yer verilen işgücü ve ticaret hacmi verilerine bakıldığında 1997 yılında kurulan bölgenin diğer bölgelere oranla oldukça geri planda kaldığı, bölgenin istenilen verimi sağlayamadığı söylenebilir. Tablodaki konumsal niteliklere bakıldığında, serbest bölgenin Rize Organize Sanayi Bölgesine ve limana yakın konumlandığı görülmektedir. Özellikle sanayi bölgesine oldukça yakın (450 metre) mesafede konumlanan bölge 2007 yılına kadar yükselen bir ticaret hacmine sahip olsada yıllar içerisinde hem ticaret hacminde hem de firma ve istihdam edilen kişi sayısında ciddi düşüşler yaşamıştır. Çaykur Genel Müdürlüğüne ait mülkiyette konumlanan serbest bölge 49 yıllığına kiralanmıştır ancak beklenen ekonomik aktifliği sağlayamamıştır (Erdoğan ve Ener, 2005, s.134). Tablodan yapılan bir diğer çıkarıma göre; Mersin ve Antalya Serbest Bölgeleri kurulan ilk bölgeler olmasına rağmen ekonomik olarak en aktif bölge Ege Serbest Bölgesidir. Ege Serbest Bölgesinin sağladığı olumlu ekonomik istikrarda, Rize Serbest Bölgesinin yaşadığı başarısızlıkta daha detaylı incelenmelidir. Serbest bölgeler arasındaki bu farklılaşmanın nedenleri, yaşanan bu olumlu/olumsuz gelişimin yer seçim faktörüyle ilişkisi ayrı bir başlıkta tartışılmalıdır.

Yöntem

Geçtiğimiz son 50 yılda hızla yaygınlık kazanan serbest bölgelerin, konumsal tercihlerinin analiz edilmesi bu çalışmanın ana odağıdır. Bölgelerin yer seçimini etkileyen dünya genelinde kabul görmüş net kriterlerin olmaması ve literatürde bu konuyu ele alan çalışmaların kısıtlı olması, halihazırda kurulu olan serbest bölgelerin konum tercihlerinin nasıl şekillendiği, süreçte hangi faktörlerin baz alındığı sorularını gündeme getirmiştir. Bu çalışma ile genel olarak bu sorulara cevap aranmış, serbest bölgelerin yer seçim sürecini etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında başta Çin olmak üzere Güney Kore, ABD, Tayland, Danimarka ve İrlanda ve daha birçok ülkede kurulan başarılı/başarısız serbest bölgeler, bu bölgeleri ele alan çalışma ve raporlar, OECD, UNCTAD vb. kurumların hazırlamış olduğu raporlar detaylı olarak incelenmiş ve süreci etkileyen kriterlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Öncelikle serbest bölgelerin yer seçim süreci, dünya genelinde yaygınlık gösteren konum tercihleri ortaya koyulmuş, literatürden elde edilen bulgularla yer seçim kriterleri belirlenmiştir. Çalışmanın son bölümünde tespit edilen yer seçim kriterlerinden hareketle Mersin Serbest Bölgesi özelinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Serbest Bölgelerin Yer Seçim Süreci

Endüstri yer seçiminde seçim hangi amaçla yapılırsa yapılsın, mekânsal kararlarda veya kaynak sağlama kararlarında birçok zorlukla karşı karşıya kalınmaktadır. Nüfus değişimi, pazar eğilimi, çevresel faktörler gibi değişkenler arttıkça yer seçimi süreci karmaşıklaşmaktadır. Değişkenler ve kriterler sürekli aktif değişimde olduğundan serbest bölgelerin yer seçim sürecinde hem geleneksel hem de yenilikçi ölçütlerin dengede tutulma zorunluğu bulunmaktadır. İlk olarak limanlarla özdeşleşen bu bölgelerin son dönemlerdeki modern halinde, limanların yer seçiminde önemli avantajlar sağlamaya devam ettiği kabul edilse de en önemli kriter olma durumunu sürdüremedikleri görülmektedir (Rikalovic ve Cocić, 2014, s.197-200). Tarihsel süreçte bölgelerde ticari aktifliği yoğun olan deniz limanlarının seçildiği, son dönemlerde ise serbest bölgelerin kırsal alanlarda, gelişmiş bölgelerde veya geri kalmış bölgelerde de yer seçiminin yapılabildiği tespit edilmiştir. Rondinelli (1987)'ye göre yer seçimi konusundaki tartışmalar hangi çerçevede tartışılırsa tartışılısın bölgenin istenilen başarıyı elde etmesiyle doğrudan bağdaştığı söylenebilir. Dünya geneline bakıldığında yanlış yer seçiminden kaynaklanan pek çok başarısız örneğin var olduğu, yapılan pek çok çalışmada da vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bir serbest bölgenin başarıya ulaşmasında, uzun

ömürlü kullanım zorunluluğu ve bölge kurulurken oluşan maliyetler düşünlüdüğünde, doğru yer seçiminin yapılmış olması büyük önem arz etmektedir.

Dünya Geneline Serbest Bölgelerin Yer Seçim Yönelimleri

Bugün dünya genelinde 3500 'ün üzerinde serbest bölge bulunmaktadır. Bu bölgelerin yer seçim eğilimlerinin doğru tespit edilmesi, kriterlerin belirlenmesinde büyük önem arz etmektedir. Tam da bu sebeple dünya genelinde öne çıkan belli başlı ülkelerin serbest bölge yer seçim yönelimleri incelenmiştir (Enache, 2012; Farole ve Moberg, 2004; Miyagiwa, 1993; Mugano, 2021; Yang, 2009;).

Tablo 3. Belirli ülkeler de kurulu serbest bölgelerin konum tercihleri

KITA	ÜLKE	KONUM TERCİHLERİ
AVRUPA	Almanya	Liman bölgesi (Hamburg limanındaki serbest bölge kapanana kadar ülkedeki en aktif bölge niteliğinde olmuştur)
	Danimarka	Liman bölgesinde ve nadiren iç bölgelerdeki kırsal şehirlerde
	Bulgaristan	Önemli ulaşım noktalarında (Tuna Nehri, Avrupa otoyolu gibi), sınır bölgelerine yakın alanlarda
	İrlanda	Havaalanı (ilk serbest bölge olan Shannon bölgesi)
	Hollanda	Diğer ülkelerin aksine gelişmiş finans merkezlerinde (Amsterdam, Rotterdam)
	Fransa	Özel bir alan tercihi olmamakla birlikte genellikle kıyı bölgeleri
	Birleşik Krallık	Sanayi bölgesinde kurulmuş olup yeni bölgelerin limanlarda kurulması planlanmaktadır
	İtalya	Limanlar (özellikle Venedik ve Trieste) ve sanayi alanlarına yakın bölgeler
ASYA	Çin	Özel bir alan tercihi yok
	Tayland	Pek çok ülkenin aksine yalnızca sanayi bölgelerinde
	Singapur	Liman ve rıhtım bölgeleri ile havaalanları
	Hindistan	Yoğun ulaşım noktalarında, havaalanında ve limanlarda

	Güney Kore	Özel bir alan tercihi yok
AFRİKA	Fas	Avrupa sınırına yakın bölgelerde ve sanayi alanlarında
	Tunus	Ekonomik olarak geri kalmış bölgelerde
	Güney Afrika Madagaskar	Hint Okyanusuna kıyısı olan bölgelerde
	Kenya/Nijerya Zimbabve	Özel olarak seçilmiş bir alan yok
	GÜNEY AMERİKA	Kolombiya/Kosta Rika
KUZEY AMERİKA	ABD	Gümrük giriş noktaları, sanayi bölgeleri, limanlar ve lojistiğe dayalı teknoparklar
	Meksika	ABD sınırına yakın kırsal alanlarda

Çeşitli ülkelerdeki kurulu serbest bölgelerin konum tercihlerinin incelendiği Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere Serbest Bölgeler Avrupa'dan Afrika'ya kadar tüm kıtalarda geniş bir yayılım alanına sahiptir. Kurulan bölgelerin yer seçim yönelimlerinde birçok ülkede kıyı alanlarına, limanlara yakınlık önemli yönlendirici olmuştur. Sanayi alanları, ekonomik açıdan geri kalmış bölgeler, gümrük giriş noktaları, yoğun ulaşım noktaları da tercih edilen diğer alanlardır. Öncelikli tercih alanı limanlar olmasına karşın konum tercihlerinin farklılaştığı alanlar da bulunmaktadır. Örneğin Tayland'da tamamen sanayi alanları; Meksika'da işgücü göçünü engellemek amacıyla ABD'nin sınır bölgesine yakın kırsal alanlar; Hollanda'nın Rotterdam, Amsterdam gibi finans merkezleri; Afrika kıtasındaki pek çok ülkede ekonomik açıdan geri kalmış bölgeler seçilmiştir. Çin, Güney Kore gibi bazı Asya ülkelerinde ise ön plana çıkan konumsal bir tercih tespit edilememiştir. Ancak endüstriyel uygunluk odaklı, özel ekonomik bölgelerin geliştirilmesine odaklanıldığı, bu bölgelere öncelik verildiği anlaşılmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bulguları iki ana alt başlıkta açıklanmaktadır. İlk başlıkta serbest bölgelerin yer seçim süreçlerine ve literatürden elde edilen yer seçim kriterlerine yönelik bulgulara yer verilirken ikinci başlıkta Mersin iline ve Mersin Serbest Bölgesine yönelik bulgulara yer verilmektedir.

Serbest Bölge Yer Seçim Kriterlerine Yönelik Bulgular

Serbest bölgelerde yer seçim sürecine etki eden ekonomik, sosyal, teknik, çevresel ve özellikle de politik birçok faktör bulunmaktadır. Aynı zamanda bölgenin doğru yer seçiminin yapılmasında kullanılacak verilerin ve kriterlerin kurulacak endüstriyel faaliyetin türüne göre şekillenmesi büyük önem arz etmektedir. Zelonovic (2003)'e göre öncelikle faktörler oluşturulmalı, sonrasında zaman ve koşullara göre yoğunluk ve yön tahmini yapılarak olası çözümler değerlendirilip optimal seçime ulaşılmalıdır. Böylelikle doğru yer seçimi süreci de bu kriterlerle ve elde edilen verilerle doğru orantılı gerçekleştirilebilecektir. Başarılı örneklerle, kurum raporlarına, literatürdeki çalışmalara göre genel bir kriter tablosu oluşturulmaya çalışılmış bunun neticesinde 8 temel kriter ile nitel ve nicel nitelikte bir dizi alt kriter tespit edilmiştir. Bunlar Tablo 4' te verildiği gibidir.

Tablo 4. Serbest bölge yer seçiminde yönlendirici olması beklenen kriterler

KRİTERLER	ALT KRİTERLER	LİTERATÜR
1. Konum ve Doğal Kaynaklar	*Arazinin büyüklüğü	(Ahmed&Tan&Salangi&Ali, 2020)
	*Arazinin yapısı (genişleme durumu)	(Alberto,2000)
	*Arazinin maliyeti	(Bagum&Rashed&Rasel,2013)
	*Arazinin mülkiyet durumu (Edinim kolaylığı)	(Cauba&Coniato,2021)
	*Arazinin eğimi	(Pakdeenurit&Suthikarnnarunai&Rattanawang,2017)
	*Arazinin erişilebilirliği	(Ye&Zhang, 2020)
	*Önemli merkezlere yakınlığı	(Zeng, 2010)
		(Zhao&Farole,2011)
2. Ulaşım ve Bağlantılar	*Trafik yoğunluğu	(World Bank Report, 2017) (UNCTAD, 1993-2019)
	*Karayolu bağlantısı/mesafesi	(Karamakuwa&Matekenya&Mishi&Jeki&Nawadi,2020)
		(Mwans&Shaikh&Mubanga,2020)
		(Miyagiwa, 1993)
		(Siepmann, 2017)
		(Guangwen,2003)
		(Ashktorab& Ashktorab&Zibaei, 2016)
		(Rikalovic&Cocić,2014)
	(Dhingra&Singh& Sinha,2009)	

	*Havalimanı bağlantısı/mesa- safesi	(Pakdeenurit&Suthikarnnarun- nai&Rattanawng,2017)
	*Demiryolu bağlantısı/mesa- fesi	(Cauba&Coniato,2021) (Ye&Zhang,2020)
	*Denizyolu bağlantısı/mesa- fesi	(Zeng, 2010) (Zhao&Farole,2011)
	*Kuru liman mevcudiyeti	(Rikalovic&Cocić, 2014)
	*Pazara ve hammaddeye ya- kınlık	(World Bank Report, 2017) (UNC- TAD, 1993-2019)
	*Ulaşım maliyetleri	(Karambakuwa&Mate- kenya&Mishi&Jeki& Nawadi,2020)
	*Sınır ötesi alanlara ulaşım durumu	(Mwansa&Shaikh& Mubanga, 2020) (Miyagiwa, 1993) (Siepmann, 2017) (Ashktorab&Ashktorab &Zi- baei,2016) (Dhingra&Singh&Sinha, 2009)
		(Ahmed&Tan&Salangi&Ali, 2020) (Bagum&Rashed&rasel,2013) / (Cauba&Coniato,2021)
3. İnsan Kaynakları	*Nüfus (çalışma çağındaki nüfus)	(Miyagiwa, 1993) (Alberto, 2000)
	*İşsizlik oranı	(Ye&Zhang,2020)
	*İşgücü mevcudiyeti ve bece- risi	(Zeng, 2010) (Pakdeenurit&Suthikarnnarun- nai&Rattanawng,2017)
	*Göç ile gelen potansiyel iş- gücü	(Zhao&Farole,2011)
	*İşçi ücret oranları	(World Bank Report, 2017) (UNC- TAD,1993-2019)
	*Yaşam maliyeti	(Rikalovic&Cocić, 2014)
	*İşçi sendikalaşma du- rumu/istikrarı	(Karambakuwa&Mate- kenya&Mishi&Jeki&Nawadi, 2020)
	*İşgücü rakiplerinin mevcu- diyeti	(Miyagiwa, 1993) (Siepmann, 2017) (Guangwen,2003) (Dhingra&Singh&Sinha, 2009)
4. Altyapı ve Tesis- ler	*Elektrik, su, telekomünikas- yon hizmet maliyetleri	(Ahmed&Tan&Salangi&Ali, 2020) (Bagum&Rashed&rasel,2013)
	*Yakıt maliyetleri	(Zhao&Farole, 2011)
	*Depolama hizmetlerinin ye- terliliği	

	*Atık bertaraf sistemi yeterli- liği *Diğer hizmet tesislerinin mevcudiyeti	(World Bank Report, 2017) (UNC- TAD, 1993-2019) (Pakdeenurit&Suthikarnnarunai Rattanaung, 2017) (Karambakuwa&Mate- kenya&Mishi&Jeke&&Nawadi,202 0) (Zeng, 2010) (Mwansa&Shaikh& Mubanga, 2020) (Miyagiwa, 1993) (Siepmann, 2017) (Guangwen, 2003) (Ashktorab&Ashktorab &Zibaei, 2016) (Rikalovic&Cocić, 2014)
5. Teşvik ve Politika- lar	*Yatırımlara devlet desteği *Fon sağlayabilecek kuruluş- ların mevcudiyeti *Yerli ve yabancı girişimcile- rin potansiyeli *Esnek kanun ve yönetme- likler *Vergi ve gümrük indirim- leri *Hükümet istikrar ve tutarlı- lığı *Emniyet denetim durumu	(Ahmed&Tan&Salangi&Ali, 2020) (Alberto, 2000) / (Bagum&Ras- hed&rasel,2013) (Zhao&Farole,2011) (Zimbabwe Report, 2016) (Pakdeenurit&Suthikarnnarunai &Rattanaung,2017) (Mwansa&Shaikh& Mubanga, 2020) (Miyagiwa, 1993) (World Bank Report, 2017) (UNC- TAD, 1993-2019) (Guangwen, 2003) (Ashktorab&Ashktorab &Zibaei, 2016) (Rikalovic&Cocić, 2014)
6. Pazar Yönelimi ve Erişimi	*İlgili sektörlerle yakınlık *İç pazarın gelişim durumu *İthalat ve ihracat durumu *Ticari anlaşmaların mevcu- diyeti *Uluslararası pazarlarla ilişki *Rakip bölgelerin yeri	(Ahmed&Tan&Salangi&Ali, 2020) (Alberto, 2000) (Miyagiwa, 1993) (Siepmann, 2017) (Zeng, 2010) (World Bank Report, 2017) (UNCTAD, 1993-2019) (Guangwen, 2003) (Ashktorab&Ashktorab &Zibaei, 2016) (Rikalovic&Cocić, 2014)

7. Endüstriyel Uygunluk	*Alanın sektörel birikimi ve uygunluğu	(Ahmed&Tan&Salangi&Ali, 2020) (Alberto,2000)) (Zhao&Farole,2011) (Zimbabwe Report, 2016) (Ye&Zhang,2020)
	*İnovasyon düzeyi	(Mwansa&Shaikh&Mubanga,2020)
	*Etkileşim sağlanabilecek iç piyasa mevcudiyeti	(World Bank Report, 2017) (UNCTAD, 1993-2019) (Ashktorab&Ashktorab &Zibaei, 2016)
8. Çevresel Sürdürülebilirlik	*Arazi kaybı	(Ahmed&Tan&Salangi&Ali, 2020) (Alberto, 2000)
	*Hava kirliliği	(Zeng, 2010)
	*Enerji tüketimi	(Zhao&Farole,2011)
	*Kar yağış miktarı ve yağmur düşüşü	(World Bank Report, 2017) (UNCTAD, 1993-2019)
	*Bağıl nem	(Ashktorab& Ashktorab &Zibaei, 2016)
	*Aylık ortalama sıcaklık	(Ashktorab& Ashktorab &Zibaei, 2016)

Serbest bölgelerin tarihsel süreçteki gelişimlerinde işlevlerinden yüklenedikleri misyona kadar pek çok alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Transit taşımacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği bölgelerden serbest sigortacılık, serbest bankacılık vb. birçok faaliyetin gerçekleştirildiği alanlara evrilen serbest bölgelerin konum tercihlerinde de benzer bir durum söz konusudur. İlk serbest bölgelerin konum olarak liman ve sınır bölgelerine yakın alanları tercih ettiği; günümüzdeki modern serbest bölgelerin yer seçim sürecinin ise daha karmaşık bir hal aldığı görülmektedir. Değişen yer seçim paradigmaları, bölgelerin yer seçim sürecini inceleyen pek çok çalışmanın tamamlanmasına da olanak sağlamıştır. Tablo 4' te de bu çalışmalardan yola çıkılarak tespit edilen yer seçim kriterlerine yer verilmektedir. Literatürden yapılan çıkarımlar neticesinde tespit edilen bu kriterlere, başarılı serbest bölge örneklerinin pek çoğunda rastlanmaktadır. Serbest bölgelerin başarı ve süreklilik sağlamalarındaki kilit nokta da sürecin bu kriterler baz alınarak yürütülmesidir.

Yer seçimi hangi kullanım türü için gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin temelde bazı kriterler benzerlik göstermektedir. Tablo 4' te verilen kriterler, birçok endüstriyel kullanım türünün yer seçim süreciyle büyük benzerliklere sahiptir. Alt kriterlerde serbest bölgelere özgü farklılaşmalar görülse de serbest bölgelerin yer seçim sürecini diğer endüstriyel kullanımların yer seçim sürecinden ayıran, kriterlerin yer seçim sürecindeki öncelik durumudur. Literatürdeki pek çok çalışmanın ortak bulgusu; serbest bölgelerin yer seçim

sürecinde doğrudan en etkili kriterin Teşvik ve Politikalar kriteri olduğudur. Aynı durum serbest bölgeyi tercih eden firmaların tercih öncelikleri için de geçerlidir. Firmaların çoğunluğu, serbest bölgeleri sağlanan vergi indirimleri, teşvikler ve hukuki kolaylıklar nedeniyle tercih etmektedirler. Serbest bölgelerin yer seçiminde yönlendirici olması beklenen diğer kriterler de Teşvik ve Politikalar kriteri kadar önemlidir. Üretim faaliyetlerinin de yapıldığı serbest bölgelerde temelde transit ticaret faaliyetleri hâkim olduğundan ve bölgenin ekonomik sürdürülebilirliği için dünyanın geri kalanıyla kurulacak bağlantılar büyük önem taşıdığından, alanın sahip olduğu mevcut ulaşım potansiyeli ve dünya pazarıyla olan bağlantıları da; bölgelerin kuruluş süreci yüksek maliyetler gerektirdiğinden gelişmiş bir alt yapının, uygun büyüklük ve maliyette arazinin olması da; bölgenin ekonomik etkinliğinin sürdürülebilirliği için alanın mevcut vasıflı/vasıfsız işgücü potansiyeline sahip olması da serbest bölge yer seçim sürecinde oldukça büyük öneme sahip faktörlerdir. Bu alt faktörleri kapsayan ana kriterler de en az Teşvik ve Politikalar kriteri kadar büyük öneme sahiptir. Özetle Teşvik ve Politikalar, Ulaşım ve Bağlantılar, Pazar Yönelimi ve Erişimi, Altyapı ve Tesisler, Konum ve Doğal Kaynaklar, İnsan Kaynakları kriterlerinin her biri serbest bölge yer seçim sürecinde etkin rol oynayan kriterlerdir. Yer seçim sürecine çok yeni dahil edilen Endüstriyel Uygunluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik kriterleri ise serbest bölgelerin yer seçim süreçlerine de firmaların serbest bölgeyi tercih etme durumlarına da en az etki eden kriterlerdir. Kriterleri sürece dahil eden çalışmaların kısıtlılığı da bu durumu doğrulamaktadır.

Mersin İl'ine ve Serbest Bölgeye Yönelik Bulgular

Ekonomik gelişmelerde coğrafi konumun etkisi tarih boyunca yadsınmaz bir noktada olmakla beraber son dönemlerde konum avantajının ekonomi üzerindeki etkinliğinin ilk sıralarda olmadığı bilinmektedir. Küreselleşme sürecinin yarattığı yeni ekonomik düzende rekabet avantajı, pazar genişliği, inovasyon düzeyi vb. faktörler ülke ekonomilerinin gidişatında, konum avantajından çok daha baskın rol oynamaktadır. Hong Kong, Singapur, Barcelona, New York ve benzeri büyük ölçekli şehirlerin ekonomilerindeki gelişmişliğin pek çok sebebi olmakla birlikte birçoğunun tarihsel süreçleri irdelendiğinde önemli liman şehirleri oldukları, limanlara yakın olmanın verdiği avantajla güç ve istihdam kazandıkları değerlendirilmesi yapılabilir. Ancak devam eden istikrarlı gelişim süreçleri bahsedilen yeni ekonomik düzenin kriterlerine uyum sağlayabilmeleriyle ilgilidir.

Mersin ili için de ekonomik durumun gidişatında ilde bulunan limanın önemli etkilerinin olduğu varsayılmaktadır. 1860'lı yıllardan bugüne değin ekonomik etkinliği her zaman var olan ilin, tarih boyunca yoğun işgücüne ve ticari yoğunluğa sahip olduğu ancak ekonomik anlamdaki en büyük ivmenin limanın hizmete girmesiyle sağlandığı; 1950'li yıllarda temeli atılan 1962'de hizmete giren limanın kentin ekonomik gelişimine katkı sağlayarak sanayileşme sürecini hızlandırdığı bilinmektedir (Sandal ve Gürbüz, 2003; Tomak, 2010; Uğuz, 2016; Uslugil, 2013).

1970-80'li dönemlerde kentin mekânsal gelişimini inceleyen çalışmalarda liman bölgesinin işleve geçmesiyle birlikte liman ve Mersin-Adana karayolu hattında yeni fabrikaların açıldığı, ticari işlev yoğunluğunun arttığı yönünde değerlendirmelerde bulunulduğu görülmüştür (Sandal ve Adıgüzel, 2021).

Ekonomik gelişmeye ivme kazandırsa da son 15-20 yıllık süreçte çok büyük bir sektörel değişim söz konusu olamamıştır. Bu nedenle 2006-2016 yıllarını kapsayan mekânsal inovasyon strateji planına göre Türkiye'nin ilk 10 limanı içerisinde yer alan Mersin limanının avantajlarından daha iyi bir şekilde faydalanmak amacıyla, bilgi teknolojilerine dayalı lojistik sektörünün geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ancak Şekil 2 ve Şekil 3'teki verilerden de anlaşılacağı üzere hedeflendiği şekilde pozitif yönlü bir gelişim sağlanamamıştır. Aksine 2012 ve 2021 yıllarına ait liman performans verileri, Mersin limanının ilk 10'daki yerinin zaman içerisinde gerilediğini ortaya koymaktadır. Performans sıralamasına göre 2012 yılında üçüncü sırada yer alan Mersin limanı 2021 yılı verilerine göre beşinci sıraya gerilemiştir.

Şekil 2. Yük hacmine göre liman performans sıralaması (T.C. Ulaşım, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2012)

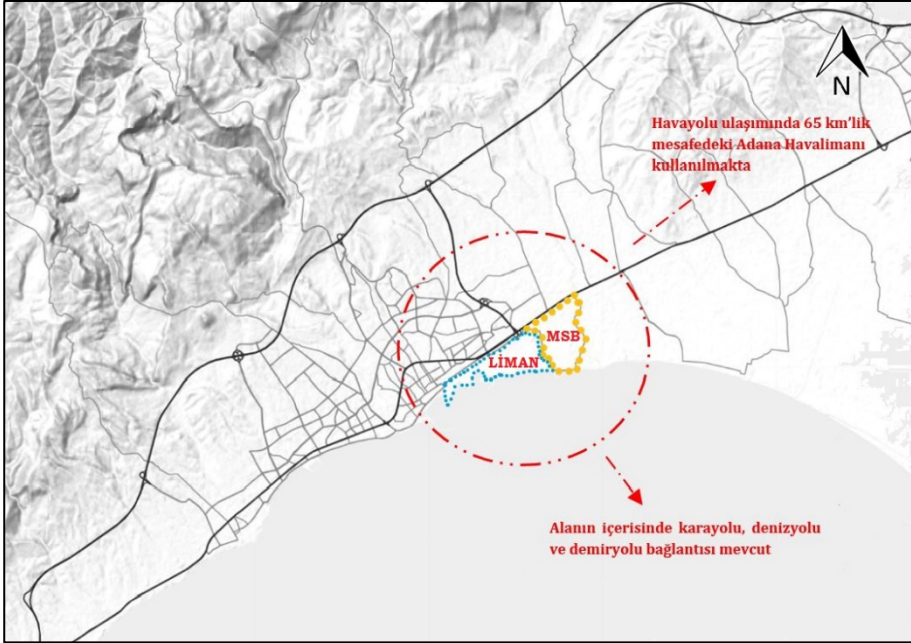
Şekil 3. Yük hacmine göre liman performans sıralaması (T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2021)

Limanın yaşadığı mevcut gerilemede etkili olan pek çok sebep olabilir buradaki kritik nokta ise; Mersin serbest bölgesinin, limanın hemen bitişiğinde kurulu olup liman alanı ile doğrudan bağlantı sağladığından limanın işlev ve potansiyelinden de yoğun olarak etkilenmesidir. Alanın içerisinde karayolu ve demiryolu bağlantısı olmakla birlikte bölgenin oluşturduğu ticari hinterlandta en büyük etki limana aittir çünkü alanın Ortadoğu, Uzakdoğu, Avrupa ve Kuzey Afrika ülkeleriyle kurulan bağlantılarının büyük bir kısmı bu yolla sağlanmaktadır. Buradan hareketle Mersin ilinin uzak hinterlandının oldukça geniş olduğu kanısına varılabilir. Akova (2012)' ya göre il, aynı zamanda çevre illerle ham ve mamul madde alışverişinde olduğundan oldukça geniş bir yakın hinterlandta da sahiptir. İlin sahip olduğu bu uzak ve yakın hinterland, serbest bölgelerin yer seçim kriterlerinden biri olan Pazar Yönelimi ve Erişimi kriteri için büyük potansiyel sunmaktadır. İlin liman haricindeki ulaşım dokusu da oldukça gelişmiştir. Karayolu ve demir yolu hatlarıyla serbest bölgeye doğrudan ulaşılmaktadır. Pazar hinterlandı, ulaşım ve altyapı potansiyellerinin yanı sıra iklim koşullarıyla, jeo-morfolojik özellikleriyle de il avantajlı konumdadır. Yılda birden fazla kez ürün elde edilmesini sağlayan iklim koşulları, verimli topraklar, tesis kurulumuna uygun, eğimin oldukça az olduğu araziler vb. çevresel koşullar pozitif dışsallık oluşturmakta ve mevcuttaki bu potansiyeller de başka potansiyelleri doğurmaktadır. Örneğin ilin ticari, sosyal, kültürel pek çok açıdan gelişmiş olması çevre illerden

gelen iş göçünü ve dolayısıyla da vasıflı/vasıfsız işgücü havuzunun oluşmasını; tarımsal faaliyetlerden yüksek verim sağlanması, serbest bölgedeki tarım ve tarıma dayalı sektörlerin gelişmesini tetikleyebilmektedir. Sosyal, ekonomik ve kültürel hareketliliğin oldukça yoğun olduğu Mersin ilinin sahip olduğu bütün bu avantajlar serbest bölgenin kurulumu için uygun zemin oluşturmuştur. Özetle Mersin ilinin tercih edilmesinde uygun iklim koşullarından, ulaşım bağlantılarına; var olan işgücü potansiyelinden altyapıya kadar birçok kriterin rol aldığı söylenebilir.

Mersin Serbest Bölgesi

1982 yılında Mersin’ de serbest bölge kurulması yönünde çalışmalara başlanmış olup 3 Kasım 1983 tarihli 7285 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Mersin’de serbest bölge kurulması kesin olarak kararlaştırılmıştır.

Şekil 4. Mersin serbest bölgesinin konumu (Google Earth, 2022)

1985 yılında açılan Mersin Serbest Bölgesi, kurulan ilk serbest bölgedir. Şekil 4’ ten de anlaşıldığı üzere alanda denizyolu, karayolu ve demiryolu bağlantısı bulunmaktadır. Limanın hemen bitişiğinde 776.000 m²’lik bir alan üzerinde konumlanan bölgede MESBAŞ’a göre 400’den fazla firma bulunmaktadır. Bölgenin aktif olarak kullanıma geçtiği, firmalar tarafından tercih edildiği yıllardan itibaren işgücü de istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir.

Akova (2012)' nın çalışmasında serbest bölgede 1988 yılında 164 kişinin, 1994 yılında ise 400 kişinin istihdam edildiği bilgisine yer verilmiştir. Ticaret Bakanlığının kendi resmî sitesinde yayınlanan serbest bölge istatistiklerine göre ise 2021 yılı itibarıyla bölgede 9603 kişi istihdam edilmektedir. Yine aynı istatistiklerdeki 2019 yılı verilerine göre alanda 11000 kişinin istihdam edilmektedir. Buna göre bölgede kurulduğu ilk zamanlardan itibaren sürekli bir işgücü artışı yaşansa da son iki yıl içerisinde ortalama 1400 kişilik bir işgücü kaybı yaşanmıştır. Bu durumun nedenleri çok çeşitli olmakla birlikte ayrı bir çalışmanın konusudur.

Bölgede hâkim olan sektörler baktığımızda ise başta tekstil ve konfeksiyon olmak üzere sırasıyla gıda, kimyasal maddeler ve kiralama/depolama faaliyetlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bölge içerisinde denizyolu, karayolu ve demiryoluna doğrudan bağlantı sağlanırken ilin havayolu bağlantısı olmaması sebebiyle bölgeye 65 km'lik mesafede yer alan Adana Havalimanı kullanılmaktadır. Havayolu bağlantısının yarattığı olumsuz dışsallığa rağmen alan hem yerli hem de yabancı firmalar tarafından yoğun olarak tercih edilmekte ve neredeyse doluluk oranına ulaşmış bulunmaktadır. Bu durum serbest bölgenin doğrudan limanla ilişkili olmasından ve ticari faaliyetlerin, büyük bir kısmının denizyolu ulaşımı üzerinden gerçekleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Buradan liman ve serbest bölgenin besleyici bir ilişki halinde olduğu çıkarımına varılabilir. Serbest bölgenin başarı sağlayıp sağlamadığı noktasında ise yapılan çalışmaların pek çoğunda bölgenin ekonomik olarak istenilen verimi ve başarıyı sağladığına dair bulgulara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Günümüzdeki ve gelecekteki durumu ise bölgenin güncelde yaşadığı; alsansal olarak genişleyememe, liman faaliyetlerinde yaşanan durağanlık, devlet tarafından bölgeye tanınan imtiyazların azaltılması vb. olumsuz dışsallıklar nedeniyle daha tartışmalı bir konudur. Serbest bölgenin sağladığı başarılı ekonomik gelişimde en büyük pay limana aitmiş gibi görünse de daha önceki bölümlerde bahsedilen diğer avantajların önemi de göz ardı edilmemelidir. Çünkü serbest bölge yer seçim süreci, tüm avantaj ve potansiyellerin doğru değerlendirilmesiyle optimuma ulaşılabilecek, karmaşık bir süreçtir.

Tartışma ve Sonuç

Gerçekleştirilen çalışma neticesinde 8 ana kriter ile nitel ve nicel nitelikte bir dizi alt kriter ortaya koyulmuştur. Dünya genelinde ön plana çıkan, başarılı serbest bölgeler incelendiğinde ise başarı faktörlerinin tespit edilen yer seçim kriterleriyle doğru orantılı olduğu görülmüştür. Bu durum aslında serbest bölgelerin yer seçiminin, bölgenin sürekliliği ve başarısı için büyük önem taşıdığını da ortaya koymaktadır. 20.yy. başından itibaren gündemde olan 1950'li yıllardan itibaren ise popülerlikleri

artan serbest bölgelerin Türkiye'deki gelişim süreci daha geç gerçekleşmiştir. 1985 ile 2000 yılları arasında kurulan 18 serbest bölgenin ilki Mersin' de kurulmuştur. Bu nedenle de serbest bölgelerin yer seçim kriterlerini analiz etmeyi ve Türkiye'deki serbest bölgelerin yer seçim süreçlerini değerlendirilmeyi amaçlayan bu çalışma kapsamında Mersin serbest bölgesi inceleme alanı olarak seçilmiştir. Konu kapsamında serbest bölgelerin yer seçim kriterlerinin belirlenmesi başlığının seçilmesinde ise serbest bölgeleri pek çok açıdan detaylı olarak ele alan literatürün, yer seçim başlığında oldukça kısıtlı kalması etkili olmuştur. Serbest bölgelerin yer seçim sürecine etki eden kriterleri tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmanın bulgularına göre; serbest bölge için Mersin ilinin tercih edilmesinde konumsal avantajlarından, köklü bir ticaret kenti olmasına; ulaşım imkanlarından nitelikli iş gücü profiline sahip olmasına kadar çeşitli pek çok faktörün etkili olduğu kanısına varılmıştır. Bölgelerin kurulumuna yönelik ilk çalışmaların yürütüldüğü 1929 yılındaki raporlarda da bu kriterler açıkça ortaya koyulmakta; serbest bölgenin kurumu için alternatif yer önerilerinde bulunmaktadır. Mersin ili de liman avantajlarından ötürü öncelikli tercih alanı olarak raporda yer alan iller arasındadır.

Gerçekleştirilen literatür incelemeleri kapsamında tespit edilen kriterlere ve Mersin Serbest Bölgesine yönelik incelenen çalışma ve verilerin ortaya koyduğu bulgulara göre; Teşvik ve Politikalar, Konum ve Doğal Kaynaklar, Ulaşım ve Bağlantılar, Altyapı ve Tesisler, İnsan Kaynakları, Pazar Yönelimi ve Erişimi kriterleri alanın tercih edilmesinde önemli kriterlerdir. Limanın hemen yakınında uygun büyüklükte ve maaliyette arazinin mevcut olması, sahip olunan coğrafi konum avantajıyla hem çevre illerle hem de diğer ülkelerle bağlantı sağlanması Konum ve Doğal Kaynaklar kriterinde; uluslararası pazara erişim sağlayan limanın ve çoklu ulaşım modlarının alanda yer alması Ulaşım ve Bağlantıları ile Pazar Yönelimi ve Erişimi kriterlerinde; alanda halihazırda liman, antrepo ve depo vb. teknik altyapının, haberleşme sisteminin olması Altyapı ve Tesis kriterinde; ilin köklü bir ticaret geçmişine sahip olması, sahip olduğu ticari, sosyal ve kültürel imkanlarla çevre illerden göç alması İnsan Kaynakları kriterinde; hükümet tarafından Mersin Serbest Bölgesine yönelik tanınan teşvik avantajları, gümrük ve vergi indirimleri ise Teşvik ve Politikalar kriterinde olumlu dışsalılık oluşturmaktadır. Özetle literatürden elde edilen 8 ana kriterin 6'sında alanının belirli potansiyelleri sahip olduğu; mevcut potansiyel ve avantajlarının da yer seçim sürecinde etkili olduğu ifade edilebilir.

Yer seçim kriterlerin dikkate alınması bölgelerin başarılı gelişim göstermesini sağlarken göz ardı edilmesi de yine aynı şekilde başarısızlıklarına zemin hazırlamaktadır. Kurulduğu ilk zamanlarda ciddi bir ekonomik ivme kazanan Mersin

Serbest Bölgesinin başarılı ekonomik gelişimi bahsi geçen kriterlerle ne kadar ilgiliyse son zamanlarda istenilen verimi sağlayamaması da yine yer seçim süreciyle bir o kadar ilgilidir. Bölgede son dönemlerde gerçekleşen ekonomik durağanlıkta, Konum ve Doğal Kaynaklar başlığında yer alan alt kriterlerin özellikle arazi kapsamındaki alt kriterlerin alan seçimi yapılırken yeterli düzeyde dikkate alınmamasının etkisi söz konusudur.

Yüksek maliyetlerle kurulduklarından bir serbest bölge kurulurken bölgenin sürdürülebilirliği açısından dikkate alınması gereken en önemli kriterlerden biri, genişleyecek boş alanın mevcudiyetidir. Mersin Serbest Bölgesi ise doluluk oranına ulaşmış ve genişleyecek yeni alan bulma sorunu ile karşı karşıyadır. Yaşanan alansal genişleyememe sorunu da ekonomik sürdürülebilirliği etkilemektedir. Bu durum, göz ardı edilen kriterlerin ilerleyen süreçte yarattığı etkilerden yalnızca biridir. Serbest bölgelerin yer seçiminde etkili olan diğer kriterler ise; Çevresel Sürdürülebilirlik ve Endüstriyel Uygunluk kriterleridir. Ancak bu kriterler daha geriplanda kalmıştır çünkü kriterlerin serbest bölge yer seçim sürecine dahil edilmesi dünya genelinde çok yenidir. Farklı işlevlerdeki serbest bölgelerin yaygınlaşmasıyla birlikte Endüstriyel Uygunluk kriteri; dünya genelinde yaygınlık kazanan bu bölgelerinin ekolojik etkilerine odaklanmasıyla birlikte ise Çevresel Sürdürülebilirlik kriteri sürece dahil edilmiştir. Dolayısıyla literatürde de bu kriterlerin yer seçim sürecine olan etkilerini inceleyen çalışmalar oldukça kısıtlı kalmıştır.

Bugün serbest bölgelerdeki olumlu, olumsuz tüm durumlarda yer seçiminin etkisi tartışılmaz bir noktada olmakla birlikte ayrı bir başlıkta serbest bölgelerin kendilerinden beklenen etkileri ne ölçüde gerçekleştirebildikleri konusu da tartışılmalıdır. Çünkü yürütülen çalışmadan edinilen bir diğer bulguya göre: inovasyon yaratması beklenen bölgelerde çoğunluklu olarak emek yoğun sektörler yer almakta; bulunduğu ilin yerel ekonomisine katkı sağlamaları beklenen bölgelerin yerel ile arasındaki ticari ilişkiler ise olabildiğince zayıf kalmaktadır. Bu hususların detaylı olarak incelenmesi serbest bölgelerin amaç ve kapsamlarının, kalkınma politikaları içerisindeki konumunun daha doğru değerlendirilmesine katkı sağlayabilir. Bu çalışma ile yer seçim sürecini etkileyen temel kriterler belirlenmeye ve Mersin Serbest Bölgesinin genel durumu hakkında ön değerlendirmede bulunulmaya çalışılmıştır. Yer seçim süreci ve kriterleri bağlamında birtakım bulgulara ulaşılsa da oldukça kısıtlı kalmaktadır. Daha detaylı sonuçlara varılması ve belirtilen kriterlerin alandaki yansımalarının değerlendirilebilmesi için bölgede anket ve saha çalışması gerçekleştirilerek daha kapsamlı ve geniş bulgulara ulaşılabilir.

Extended Abstract

Determining the Dynamics Affecting the Site Selection of Free Zones: An Evaluation on Mersin Free Zone

*

Dilan Makal

ORCID: 0000-0002-5169-7907

Mehmet Ali Yüzer

ORCID:0000-0001-8909-6165

Trade, which is at the center of the country's economies, has a history that can be considered at least as deep-rooted as the history of humanity. It emerged with the need to meet the basic needs of people and has continued its existence since the first times when social relations began to be established. The trade action, which started with barter, has evolved into a more comprehensive structure as a result of the changes it has undergone over time. Although the position of trade in the world of the 21st century is indisputable, the benefits that can be obtained from trade have been a matter of curiosity throughout history, and more advantageous systems have always been developed. "Free Zones" emerged as a result of these searches. Most of the foreign trade transactions of the world countries are carried out through free zones, the number of which is over 3500 today. Although their starting point is to benefit from trade in the most efficient way, their popularity today stems from the effects of the globalization process. The globalization process, which started to show its effects especially after the 1980s, brought with it situations such as the transparency of international borders, the establishment of intensive commercial relations, the destruction of trade walls between countries and the increase in competition. When the problem of scarcity of world resources was added to these factors, the search for alternative development paths became inevitable. Free

zones have also come to the fore as a solution tool in this process. Assuming that they will attract foreign investments to countries, ensure technology transfer and facilitate commercial competition in the international market, strategic roles such as providing an advantage to the regions where they are established and leading the development of the country have been determined. It has been foreseen that they can provide great benefits especially to underdeveloped and developing countries that are late capitalized and limited by economic concerns and contradictions. Success in the Shannon (Ireland) free zone, which is the first free zone in the modern sense, and later in some free zones such as Panama, Taiwan, and South Korea, accelerated the adoption and expansion of other zones.

The popularity of these areas, which are expected to contribute to the development of underdeveloped regions and are described as new economic bases, especially in the last 20 years, has also been reflected in the field of academia. Many studies have been completed examining these regions with different scopes and perspectives. However, when the studies were examined in detail, it was concluded that the site selection processes of these areas were not sufficiently focused on. The most basic factor for these regions, whose economic benefits can only be observed in the long term, to provide the expected yield is the correct location selection of the region. With this study, the criteria on which the site selections of the free zones were made; whether the priority status of the criteria differs by region or country; It has been tried to examine what are the differences between the free zone location selection criteria obtained from the literature and the area preferences of the established free zones. Within the scope of the study, studies investigating the location selection process of regions established in China, South Korea, the USA and many successful world countries and the reports of institutions such as the World Bank, OECD, UNCTAD were studied in detail. As a result of the examinations, 8 main criteria (Natural Resources / Location, Transportation / Connections, Human Resources, Infrastructure / Facilities, Incentives / Policies, Industrial Suitability, Market Orientation / Access, Environmental Sustainability) and a series of qualitative and quantitative sub-criteria were determined. When the successful free zones, which stand out all over the world, are examined, it is seen that the success factors of free zones are directly proportional to the determined site selection criteria. During the analysis of the determined free zone site selection criteria over the sample area, Mersin Free Zone, the first free zone established in Turkey, was chosen as the study area and evaluations were made specific to the region.

As a result of the study, both the site selection criteria of the free zones and the findings for the Mersin free zone were reached. Findings regarding the site selection criteria of free zones have also revealed that 6 of the 8 main criteria obtained from the literature play a major role in site preferences, but the criterion that affects the process the most is the Incentive/Policy criterion. It has been determined that the Environmental Sustainability and Industrial Compliance criteria, which are among the other criteria that are effective in the location selection of the free zones, remain in the background and this is related to the recent inclusion of the mentioned criteria in the site selection process. Within the scope of the determined criteria, Mersin province is preferred because it is a rooted trade city, its locational advantages; It has been determined that many factors are effective, from transportation opportunities to having a qualified workforce profile. According to the findings obtained outside the scope of the study; Labor-intensive sectors are mostly located in regions that are expected to create innovation. At the same time, it was observed that the commercial relations between the regions, which are expected to contribute to the local economy of the province, with the local, remained as weak as possible. Examining these issues in detail in a separate study is of great importance in terms of a more accurate assessment of the purpose and scope of free zones and their position in development policies. In summary, although some findings have been reached in the context of the site selection process and criteria, they remain quite limited. In order to reach more detailed results and to evaluate the reflections of the specified criteria in the field, more comprehensive and broad findings can be obtained by conducting a survey and field study in the region.

Kaynakça/References

- Adıgüzel, S. (2008). 21. *Yüzyılda yeni bir paradigma: Kentsel kutuplaşma ve Mersin örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Ulusal Tez Merkezi. (226585).
- Adu-Gyamfi, R., Asongu, S., Mmusi, T., Wamalwa, H., & Mangori, M. (2020). A comparative study of export processing zones in the wake of sustainable development goals: Cases of Botswana, Kenya, Tanzania and Zimbabwe. *Research Africa Network, WP/20/025*.
- Aggarwal, A. (2004). *Export processing zones in India: Analysis of the export performance* (No. 148). Working Paper.
- Ahmed, W., Tan, Q., Solangi, Y. A., & Ali, S. (2020). Sustainable and special economic zone selection under fuzzy environment: A case of Pakistan. *Symmetry, 12*(2), 242.
- Ahrens, J., & Meyer-baudeck, A. (1995). Special economic zones: Shortcut or roundabout way towards capitalism? *Intereconomics, 30*(2), 87-95.

- Akinci, G., & Cirittle, J. (Eds.). (2008). *Special economic zone: Performance, lessons learned, and implications for zone development* (No. 45869, pp. 1-83). Washington, DC: The World Bank.
- Akova, S. (2012). Mersin serbest bölgesi: Özellikleri, etkileri ve etkilendiği coğrafi şartlar. *Coğrafya Dergisi*, (7).
- Alberto, P. (2000). The logistics of industrial location decisions: An application of the analytic hierarchy process methodology. *International Journal of Logistics*, 3(3), 273-289.
- Aritenang, A. F. (2009). A comparative study on free trade zone: Development through spatial economic concentration. *Jurnal Perencanaan Wilayah Dan Kota*, 20(2), 95-108.
- Ashktorab, N., Zibaei, M., & Ashktorab, N. (2016). Prioritization effective factors on site selection for Iranian free trade zones using analytical hierarchy process. *Proceedings of 2nd International Conference on Social Sciences Economics and Finance*.
- Bagum, N., Rashed, C. A. A., & Rasel, A. (2013). Location selection by analytical hierarchy process for special economic zone. *Review of General Management*, 17(1), 119-127.
- Cauba Jr, A. G., & Coniato, P. H. C. (2021). Economic zones site selection in Butuan city using multi-criteria decision-making approach and geographic information system techniques. *The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 44, 13-15.
- Chen, X. (1995). The evolution of free economic zones and the recent development of cross-national growth zones. *International Journal of Urban and Regional Research*, 19(4), 593-621.
- Dhingra, T., Singh, T., & Sinha, A. (2009). Location strategy for competitiveness of special economic zones: A generic framework for India. *Competitiveness Review: An International Business Journal*.
- Costachie, S. (2008). Free zones, some theoretical aspects. *Annals of The University of Craiova. Series Geography*, 11, 138-146.
- Enache, E. (2012). Free zones in Romania success or failure? *Strategii Manageriale*, 58.
- Erdoğan, E., & Ener, M. (2005). *Küresel pazarın ekonomik üsleri serbest bölgeler*. Ankara: Nobel.
- Guangwen, M. (2003). *The theory and practice of free economic zones: A case study of Tianjin, people's republic of China* (Doctoral Dissertation). 08.04.2022 tarihinde <https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/3244/> adresinden erişildi.
- Gümrük Kanunu (4458), 23866 sayılı Resmî Gazete, 04.11.1999
- Farole, T., & Akinci, G. (Eds.). (2011). *Special economic zones: progress, emerging challenges, and future directions*. Washington, DC: The World Bank.
- Farole, T., & Moberg, L. (2014). *It worked in China, so why not in Africa? The political economy of special economic zones* (No. 2014/152). WIDER Working Paper.
- Karakaş, D., & Acar, S. (2017). Dünyada ve Türkiye'de serbest bölgeler. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1)

- Karambakuwa, R. T., Matekenya, W., Mishi, S., Jeke, L., & Ncwadi, R. M. (2020). *Special economic zones and transnational zones as tools for Southern Africa's growth: Lessons from international best practices* (No. 2020/170). WIDER Working Paper.
- Mersin Ticaret ve Sanayi Odası. (2008). Mersin inovasyon stratejisi 2006–2016. 04.03.2022 tarihinde https://oda.mtso.org.tr/files/mersin_inovasyon_stratejisi.pdf adresinden erişildi.
- MESBAŞ. (2022). Faaliyetler ve istatistikler. 04.04.2022 tarihinde https://www.mesbas.com.tr/faaliyet_istatistik adresinden erişildi.
- Miyagiwa, K. (1993). The locational choice for free-trade zones: Rural versus urban options. *Journal of Development Economics*, 40(1), 187-203.
- Mugano, G. (2021). Outcomes in special economic zones in Africa. In *Special Economic Zones* (pp. 141-157). Palgrave Macmillan, Cham.
- Mwansa, S., Shaikh, J., & Mubanga, P. (2020). Special economic zones: An evaluation of Lusaka South multi facility economic zone. *Journal of Social and Political Sciences*, 3(2).
- Narula, R., & Zhan, J. (2019). Using special economic zones to facilitate development: Policy implications. *Transnational Corporations Journal*, 26(2).
- Newman, C., & Page, J. M. (2017). *Industrial clusters: The case for special economic zones in Africa* (No. 2017/15). WIDER Working Paper.
- OECD. (2009). *How regions grow: Trends and analysis*. Paris: OECD
- Orhan, A. (2003). Serbest bölgelerin sağladığı avantajlar: KOSBAŞ örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 117-131.
- Pakdeenurit, P., Suthikarnnarunai, N., & Rattanawong, W. (2017). Location and key success factors of special economic zone in Thailand. *Marketing and Branding Research*, 4, 169-178.
- Papadopoulos, N. (1987). The role of free zones in international strategy. *European Management Journal*, 5(2), 112-120.
- Rikalovic, A. M., & Cocić, I. (2014). GIS based multi-criteria decision analysis for industrial site selection: The state of the art. *Journal of Applied Engineering Science*, 12(3), 197-206.
- Rondinelli, D. A. (1987). Export processing zones and economic development in Asia: A review and reassessment of a means of promoting growth and jobs. *American Journal of Economics and Sociology*, 46(1), 89-106.
- Sandal, E. K., & Adıgüzel, F. (2021). Mersin'in kentsel gelişimi ve arazi kullanımındaki değişim. Şenay Güngör, Fatih Adıgüzel (Ed.), *Kent Araştırmaları* içinde (s.165-181). Konya: Literatürk Academia.
- Sandal, K. E., & Gürbüz, M. (2003). Mersin şehrinin mekansal gelişimi ve çevresindeki tarım alanlarının amaç dışı kullanımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 117-130.
- Serbest Bölgeler Kanunu (3218), 18785 sayılı Resmî Gazete, 06.06.1985
- Sherifi, Ç., & Turan, G. (2018). Albanian model of free zones: Implementation and implications. *International Journal of Economics and Finance*, 10(5).

- Siepmann, A. (2017). The search for the best location of a free zone at the Eastern Border of Germany. In *Gaining Advantage from Open Borders* (pp. 345-367). Routledge.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022). Serbest bölgeler istatistikleri. 04.04. 2022 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler> adresinden erişildi.
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2022). Yük istatistikleri. 22.05.2022 tarihinde <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/yuk-istatistikleri> adresinden erişildi.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1987). *Dünyada ve Türkiye’de serbest üretim bölgelerinin doğuş ve dönüşümü* (Vol. 15). Ankara: Yurt.
- Tomak, S. (2010). Mersin’in ekonomideki rolü ve potansiyeli. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 35-51.
- Toroslu, M. V. (2021). *Serbest bölgeler*. Ankara: Yetkin.
- Uğuz, S. (2016). Mersin limanında ticaret (1870-1912). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 334-363.
- UNCTAD. (1993). *Trade and Development Report*. UN.
- UNCTAD. (2019). *World investment report 2019: Special economic zones*. UN.
- Uslugil, A. (2013). *Serbest bölge uygulamalarının ekonomik performans üzerine etkileri: Mersin serbest bölgesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Ulusal Tez Merkezi. (337717).
- Yang, Y. C. (2009). A comparative analysis of free trade zone policies in Taiwan and Korea based on a port hinterland perspective. *The Asian journal of shipping and logistics*, 25(2), 273-303.
- Ye, P. H., & Zhang, H. R. (2020, February). The successful cases of Inland free trade zones and inspirations to China. In *International Academic Conference on Frontiers in Social Sciences and Management Innovation (IAFSM 2019)* (pp. 114-119). Atlantis.
- Zelenovic, D. (2003). Location of production systems. *The Design of Production Systems*, 373-394.
- Zeng, D. Z. (Ed.). (2010). *Building engines for growth and competitiveness in China: Experience with special economic zones and industrial clusters*. Washington, DC: The World Bank.
- Zhao, M., & Farole, T. (2011). Partnership arrangements in the China-Singapore (Suzhou) industrial park: Lessons for joint economic zone development. *Special economic zones*, 101.